

Pneumatologie
Duhul Sfânt dintr-o perspectivă ecumenică,
internațională și contextuală

Veli-Matti Kärkkäinen

Pneumatologie

**Duhul Sfânt dintr-o perspectivă
ecumenică, internațională și contextuală**

Traducere de Daniel Fărcaș
Ediție îngrijită de Teofil Stanciu și Daniel Fărcaș

Copyright © 2022, 2018 by Veli-Matti Kärkkäinen

Cartea a fost publicată în limba engleză cu titlul *Pneumatology: the Holy Spirit in ecumenical, international, and contextual perspective*, la Baker Academic, a division of Baker Publishing Group, Grand Rapids, Michigan, 49516, USA.

Toate drepturile rezervate.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin editurii Casa Cărții.

Orice reproducere sau selecție de texte din această carte este permisă doar cu aprobarea în scris a editurii Casa Cărții, Oradea.

Citatele biblice au fost preluate din versiunea Bibliei în limba română, traducerea Dumitru Cornilescu, cu excepția celor precizate.

Alte versiuni folosite:

EDCR Ediția Dumitru Cornilescu Revizuită

NTR Noua Traducere în Limba Română

Pneumatologie: Duhul Sfânt dintr-o perspectivă ecumenică, internațională și contextuală

de Veli-Matti Kärkkäinen

Copyright © 2022 Casa Cărții, Oradea

OP 2, CP 30,

410670, Oradea

Tel./Fax: 0359 800 333; 0728 874 975; 0259 469 057

E-mail: info@ecasacartii.ro

www.ecasacartii.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KÄRKKÄINEN, VELI-MATTI

Pneumatologie : Duhul Sfânt dintr-o perspectivă

ecumenică, internațională și contextuală / Veli-Matti

Kärkkäinen ; ed. îngrijită de Teofil Stanciu și Daniel Fărcaș ;

trad. de Daniel Fărcaș. - Oradea : Casa Cărții, 2022

Index

ISBN 978-606-732-213-2

I. Stanciu, Teofil (ed.)

II. Fărcaș, Daniel (ed. ; trad.)

2

Traducerea: Daniel Fărcaș

Editarea: Teofil Stanciu

Corectura: Lavinia Filipaș

Tehnoredactarea: Vasile Gabrian

Coperta: Marius Bonce

Tiparul executat la Metropolis srl, str. Nicolae Jiga 31, Oradea

Tel./Fax: 0259 472 64

Cuprins

Abrevieri.....	7
Prefață.....	9
1. Introducere în pneumatologie ca disciplină teologică.....	13
2. Perspective biblice asupra Duhului Sfânt.....	27
3. Experiența patristică și doctrina despre Duhul Sfânt.....	45
4. De la experierile medievale la cele moderne și reconstrucții ale Duhului.....	73
5. Duhul Sfânt în interpretările secolelor XX și XXI.....	127
6. Pneumatologii globale și contextuale.....	177
7. Duhul Sfânt printre religii.....	199
Epilog.....	229
Index biblic și de surse antice.....	235
Index tematic.....	239

Abrevieri

- ANF *The Ante-Nicene Fathers: Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325*, ed. Alexander Roberts și James Donaldson, 10 vol., New York, Christian Literature, 1885–1887. Retipărire: Peabody, MA: Hendrickson, 1994.
- BC *The Book of Concord. The Confessions of the Evangelical Lutheran Church*, ed. și trad. Theodore G. Tappert, Philadelphia, Fortress, 1959.
- LW *Luther's Works*, ediția americană, Libronix Digital Library, ed. Jaroslav Pelikan și Helmut T. Lehman, 55 vol., Minneapolis: Fortress, 2002.
- NAB *New American Bible*
- NPNF¹ *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, seria întâi, ed. Philip Schaff, 14 vols., New York, Christian Literature, 1886–1889. Retipărire: Peabody, MA: Hendrickson, 1994.
- NPNF² *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, seria a doua, ed. Philip Schaff and Henry Wace, 14 vol., New York: Christian Literature, 1890–1900. Retipărire: Peabody, MA: Hendrickson, 1994.
- PG *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, ed. J.P. Migne, 1857–1866.
- PL *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, ed. J.P. Migne, 1844–1855.
- PSB *Părinți și Scriitori Bisericești*, seria veche, București, EIBMBOR, 1979–1990.
- RSB *Revised Standard Version*
- TDNT *Theological Dictionary of the New Testament*, ed. G. Kittel și G. Friedrich, trad. G.W. Bromiley, 10 vol., Grand Rapids, Eerdmans, 1964–1976.

Prefață

De ceva vreme, am simțit nevoia de a revizui manualul pe care l-am scris acum vreo cincisprezece ani. Într-adevăr, acesta a fost primul dintr-o trilogie de manuale dedicate unor domenii din teologia sistematică și care le erau destinate studenților, lucrătorilor și liderilor laici interesați de domeniu. Celelalte două, publicate tot de Baker Academic, sunt *Christology. A Global Introduction*, ediția a doua, 2016, și *The Doctrine of God. A Global Introduction*, ediția a doua, 2017. Am corectat câteva imprecizii și formulări deficitare, am actualizat referințele și am completat sursele bibliografice. În plus, ceea ce este foarte important, nu doar că am revizuit cu atenție textul, dar l-am și rescris în mare măsură din două motive. Mai întâi, întrucât de la scrierea primei ediții, au apărut nenumărate lucrări academice în domenii importante ale studiilor biblice, istorice și doctrinare despre Duhul Sfânt. În al doilea rând, am publicat mai multe lucrări pe această temă. Elaborând aceste proiecte, de-a lungul anilor, am avut ocazia să învăț mai mult și să-mi aprofundez înțelegerea pe care o aveam despre complexitatea pneumatologiei.

Cele mai importante lucrări de care m-am folosit la revizuirea acestei cărți sunt două volume pe care le-am coordonat ca editor: *Spirit and Salvation. The Sources of Christian Theology*, Westminster John Knox, 2010, și *The Holy Spirit. A Guide to Christian Theology*, Westminster John Knox, 2012. Cea din urmă este o lucrare introductivă în istoria pneumatologiei și teologia contemporană, iar cea din urmă este o colecție de surse primare adunate din istorie, însoțite de o narațiune teologică. În plus, am apelat și la cea mai recentă carte a mea, *Spirit and Salvation*, volumul 4 al lucrării *A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World*, Eerdmans, 2016, care conține

propria mea propunere de teologie constructivă în dialog cu alte patru religii contemporane. În fine, două colecții de reflecții pneumatologice apărute recent m-au inspirat mult și mi-au stimulat reflecția despre Duhul Sfânt¹.

De asemenea, activitatea mea didactică nu doar în Statele Unite (la Fuller Theological Seminary) și în Europa (la Universitatea din Helsinki), ci și în diverse locuri din emisfera sudică (de pildă, la Nairobi, în Kenya) m-a ajutat să reflectez la modul în care trebuie ca aceste lecții să le fie comunicate studenților sau altor cititori interesați.

Pe lângă faptul că am revizuit integral textul, am adăugat secțiuni complete noi: ultimul capitol al cărții se ocupă de înțelegerea și interpretarea Duhului lui Dumnezeu în cadrul a patru tradiții religioase actuale (iudaismul, islamul, hinduismul și budismul). Această secțiune de teologie distinge această carte de alte lucrări introductive. În forma ei revizuită, textul oferă o introducere concisă la dezvoltările biblice și istorice în materie de pneumatologie, precum și o amănunțită trecere în revistă a diversității contemporane atât din emisfera nordică, cât și din cea sudică, inclusiv „pneumatologii” ale acestor patru tradiții religioase actuale. Acum, când scriu aceste rânduri, nu există niciun alt manual care să își propună ceva cât de cât asemănător.

Îi sunt profund recunoscător lui Robert Hosack, de la Baker Academic, care mi-a mediat posibilitatea revizuirii lucrării. El este totodată cel dintâi care a pledat pentru trilogie acum vreo cincisprezece ani. Cea mai meticuloasă și mai atentă contribuție la forma finală a textului a avut-o Eric Salo, editor la Baker Academic. Fericit este autorul care are posibilitatea să lucreze cu un profesionist ca Eric. Doctorandul meu Viktor Toth a verificat referințele bibliografice. Tot el a pregătit indexul. Deși orice greșeli și inadvertențe trebuie să-mi fie atribuite mie, nu pot decât să-mi imaginez cât de multe ar fi fost dacă Eric și Viktor nu s-ar fi ocupat de carte cu atenție la detalii și nuanțe.

¹ Veli-Matti Kärkkäinen (ed.), *The Spirit in the World. Emerging Pentecostal Theologies in Global Contexts*, Grand Rapids, Eerdmans, 2009; Veli-Matti Kärkkäinen, Kirsteen Kim și Amos Yong (ed.), *Interdisciplinary and Religio-Cultural Discourses on a Spirit-Filled World. Loosing the Spirits*, New York, Palgrave Macmillan, 2013.

Ca întotdeauna, îi mulțumesc lui Anne-Păivi, cea care îmi este soție de peste trei decenii și care susține proiectele mele scriitoricești și mă ajută, făcându-mi viața mult mai ușoară și mai fericită. Ceașca de cafea și timpul devoțional de care ne bucurăm împreună în fiecare dimineață fac ca viața noastră nu doar să merite trăită, ci reprezintă un nou început și o nouă călătorie.

Introducere în pneumatologie ca disciplină teologică

O renaștere pneumatologică

În ultimii ani, una dintre cele mai interesante evoluții în teologie ia forma unui interes fără precedent pentru persoana Duhului Sfânt. O renaștere pneumatologică a doctrinei și spiritualității Duhului Sfânt a stârnit în zilele noastre mult interes, ba chiar entuziasm în toate sferile teologice. Reverberațiile ei se fac simțite pretutindeni, de la noi cercetări universitare și de la publicarea unor cărți de mare interes, până la apariția unor orientări și mișcări spirituale noi, cum ar fi pneumatologia „verde” sau pneumatologia eliberării. Teologul catolic Elizabeth Dreyer descrie plastic acest entuziasm înnoit față de pneumatologie:

Interesul înnoit pentru Duhul Sfânt este evident în cel puțin trei contexte: cel al creștinilor individuali, care tânjesc după o legătură mai profundă cu Dumnezeu capabilă să cuprindă toate aspectele vieții și toate nevoile lumii; cel al bisericii, care încearcă să se înnoiască prin discipline care insuflă viață și prin întoarcerea la izvoare; și cel al cercetării organizate, proprie filosofiei și teologiei

academice. De fapt, în aceste zile, răsună pe multe buze cererea: „Vino, Duhule Creator”¹.

Atunci când studiem despre Duhul Sfânt, trebuie să ne amintim că El nu reprezintă doar obiectul cercetării academice, indiferent cât de potrivită și de respectabilă ar fi această perspectivă academică. Conform mărturiilor scripturistice, noi înșine suntem supuși celei mai profunde și mai pătrunzătoare cercetări a Duhului lui Dumnezeu: „Căci Duhul cercetează totul, chiar și lucrurile adânci ale lui Dumnezeu” (1 Cor. 2:10). În același timp, Duhul ne hrănește, ne crește și ne cultivă viața. De aceea, așa cum Dreyer spune mai departe, „mulți creștini doresc să se întâlnească cu Duhul Sfânt, care le aduce o viață nouă în duhul lor, în împrejurările concrete ale vieții lor și care înnoiește fața pământului în pragul mileniului III”². Ca energie divină a lui Dumnezeu care pătrunde întreaga viață și întregul cosmos, Duhul este totodată cel mai intim „punct de contact” între Dumnezeu Triunic și ființele omenești. Duhul Se manifestă în felurite moduri în viața creștinilor și a bisericilor, în forma unui vânt năprasnic sau a unei adieri ușoare.

Deși există probabil mai multe explicații ale resurgenței pneumatologiei, trei motive – în care teologia și spiritualitatea se întrepătrund – par să aibă o importanță decisivă. În primul rând, intrarea bisericilor ortodoxe răsăritene în organizația ecumenică oficială, Consiliul Mondial al Bisericilor (CMB), a făcut ca bogata tradiție pneumatologică și spirituală a acestei străvechi familii bisericești să devină mai ușor accesibilă altor biserici. Doctrina Duhului Sfânt a jucat întotdeauna un rol important în teologia ortodoxă răsăriteană, înrădăcinându-se în lucrările clasice ale lui Atanasie, Chiril al Alexandriei și ale celor trei Capadocieni (Vasile cel Mare, fratele lui, Grigorie de Nyssa, și prietenul lor, Grigorie de Nazianz). Dacă în creștinismul occidental (romano-catolicism, anglicanism și protestantism) accentul cade pe cristologie, Biserica Răsăriteană

¹ Elizabeth A. Dreyer, „An Advent of the Spirit: Medieval Mystics and Saints”, în *Advent of the Spirit. Orientations in Pneumatology*, ed. Bradford E. Hinze și D. Lyle Dabney, Milwaukee, Marquette University Press, 2001, p. 123.

² *Ibidem*.

echilibrează balanța oferind aceeași atenție și pneumatologiei³. Sensibilitatea pneumatologică cultivată de Biserica Răsăriteană se manifestă în doctrină, liturghie și spiritualitate.

În al doilea rând, răspândirea spectaculoasă a mișcărilor pentecostale și charismatice în întreaga lume a făcut ca și alți creștini să devină conștienți de importanța Duhului Sfânt în viața tuturor creștinilor. „Ascensiunea mișcării charismatice în aproape toate bisericile dominante a făcut ca Duhul Sfânt să dobândească un loc important pe agenda teologică. O nouă experiență a realității și puterii Duhului a avut un impact major asupra discuției teologice despre persoana și lucrarea Duhului Sfânt”, remarcă anglicanul Alister McGrath⁴.

În al treilea rând, există o deplasare majoră și dramatică a bisericii creștine dinspre emisfera nordică (Europa și America de Nord) către emisfera sudică (Africa, Asia și America Latină). Asta a însemnat – mai ales în Africa, ce va fi, în curând, cel mai „creștinat” continent – o nouă și proaspătă redescoperire a elementului charismatic în biserică și în viața creștină personală.

Aceste evoluții, ca și cele conexe, inclusiv faptul că doctrina Trinității ajunge în centrul atenției teologice și revirimentul aprecierii pentru spiritualitate în cadrul liturghiei, și-au adus aportul la renașterea pneumatologică. Nu e de mirare că cea mai mare familie creștină din lume, Biserica Romano-Catolică, pregătindu-și intrarea în cel de-al treilea mileniu sub conducerea entuziastă a Papei Ioan Paul al II-lea, a dedicat anul 1998 devoțiunii speciale față de Duhul Sfânt⁵. În lumea creștină, în general, publicarea unor lucrări, oficierea unor servicii speciale și organizarea de prelegeri și programe de cercetare referitoare la pneumatologie dovedesc importanța mereu crescândă a doctrinei despre Duhul Sfânt.

³ Vezi Constantine N. Tsirpanlis, *Introduction to Eastern Patristic Thought and Orthodox Theology*, Theology and Life Series 30, Collegeville, MN, Liturgical Press, 1991, cap. 4; și John D. Zizioulas, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, Crestwood, NY, St. Vladimir's Seminary Press, 1985, cap. 3.

⁴ Alister McGrath, *Christian Theology. An Introduction*, ediția a cincea, Oxford, John Wiley & Sons, 2011, p. 227.

⁵ Papa Ioan Paul al II-lea, *Celebrate 2000! Reflections on the Holy Spirit. Weekly Readings for 1998*, selectate și aranjate de Paul Thiggar, Ann Arbor, Mich., Servant Publications, 1997. Lucrarea cuprinde reflecții săptămânale despre Duhul Sfânt, pentru întreg anul 1998.

În mod sugestiv, în 1991, Consiliul Mondial al Bisericilor, sub tema generală „Vino, Duhule Sfânt, înnoiește creația”, s-a orientat spre o reflecție teologică dedicată diferitelor aspecte ale doctrinei Duhului Sfânt în raport cu biserica, ecumenismul și creația. Doi ani mai târziu, la Santiago de Compostela, în Spania, a avut loc întrunirea „Faith and Order” (legată de CMB), care a oferit o înțelegere teologică novatoare în privința relației dintre Duhul Sfânt și *koinonia*, părtășia bisericească. De asemenea, cea mai recentă Adunare Generală a CMB, cea de la Harare, din Zimbabwe (1997), a acordat atenție temelor pneumatologice și a fondat un grup de lucru comun între creștinii pentecostali/charismatici și CMB. Unul dintre obiectivele acestei echipe este evaluarea importanței renașterii pneumatologice pentru biserica creștină din întreaga lume.

Aceste „semne ale Duhului” și multe altele sunt reverberații ale unei reflecții teologice înnoite asupra Duhului care se întrezărea deja la generațiile anterioare ale teologiei contemporane. Karl Barth „părintele bisericii veacului XX”, este cel care a scris aceste cuvinte programatice, frecvent citate, spre sfârșitul vieții sale, când reflecta la punctul de la care pornește teologia creștină: „Tot ceea ce credem, gândim și spunem despre Dumnezeu Tatăl și despre Dumnezeu Fiul ... va fi esențialmente dovedit și lămurit prin Dumnezeu Duhul Sfânt, *vinculum pacis* între Tată și Fiu. Lucrarea lui Dumnezeu în numele creaturilor pentru, în și cu omenirea trebuie lămurită într-o teleologie care exclude orice întâmplare”⁶. Nu este lipsit de importanță faptul că Barth considera pneumatologia o temă importantă a teologiei viitorului⁷. Iar marele gânditor ortodox rus Nikolai Berdiaev, în opoziția sa îndârjită împotriva materialismului, pleda pentru „realitatea Duhului Sfânt” și urmărirea „noii spiritualități [pentru] realizarea Duhului”⁸.

⁶ Karl Barth, *Schleiermacher. Auswahl mit einem Nachwort von Karl Barth*, ed. Heinz Bolli, München, Siebenstern- Taschenbuch, 1968, p. 311, citat în Kilian McDonnell, „A Trinitarian Theology of the Holy Spirit?”, în *TS*, vol. 46, nr. 2, 1985, p. 193.

⁷ Vezi Kilian McDonnell, „A Trinitarian Theology”, p. 193.

⁸ Titlurile capitolelor 1 și 7 din Nikolai Berdiaev, *Spirit and Reality*, 1939; repărire, Londra, G. Bles, 1946.

Experiența Duhului Sfânt

O caracteristică distinctivă a acestei noi căutări a Duhului Sfânt și a vieții spirituale este aceea că, în loc să caute generalizări și definiții abstracte, așa cum s-a întâmplat deseori în trecut, oamenii tânjesc după o experiență concretă, trăită a Duhului dătător de viață:

Mulți credincioși doresc să aibă parte de întâlnirea cu un Duh Sfânt care lasă peste propriul lor duh o nouă viață, în împrejurările concrete ale propriei lor vieți, și care reînnoiește fața pământului acum, în pragul celui de-al treilea mileniu. Spre deosebire de alte perioade resimțite drept perioade de criză, creștinii încearcă astăzi să se racordeze din nou la izvoarele nesecate ale credinței, cu speranța că aceste rădăcini vor aduce stabilitate, ordine și sens într-o lume post-modernă care este resimțită adesea drept deznădăduit de fragmentată. În mod deosebit, mulți încearcă să recupereze un Dumnezeu tripersonal care se raportează la comunitatea umană și la întregul univers iubind, incomodând și purtând de grijă – un Dumnezeu personal care Se identifică cu bucuriile și tristețile omenești.⁹

În consecință, miza cu care se întâlnește teologia în privința reflecției asupra Duhului Sfânt este aceea de a recupera aspectele concrete, specifice ale tradiției pneumatologice. Sarcina teologiei este de a reflecta asupra acestor experiențe. Așa cum spunea Jürgen Moltmann, unul dintre cei mai apreciați pneumatologi ai zilelor noastre, „orice am spune în general despre noi înșine și despre ceilalți oameni în lumina eternității, Duhul vieții este prezent doar ca Duhul unei anume vieți concrete”. Prin urmare, „experiența Duhului Sfânt este la fel de specifică precum ființele vii care Îl experiază pe Duhul și la fel de diversă ca ființele vii care Îl experiază pe Duhul”¹⁰.

Teologul catolic John R. Sachs, vorbind la o conferință academică recentă despre pneumatologie, a întrebat: „Ce anume ne invită, ba poate ne și constrânge să gândim și să vorbim despre Duhul Sfânt astăzi?” El menționează mai multe motive, cum ar fi:

⁹ Elizabeth A. Dreyer, „Advent of the Spirit”, p. 123.

¹⁰ Jürgen Moltmann, *The Source of Life. The Holy Spirit and the Theology of Life*, trad. Margaret Kohl, Minneapolis, Fortress Press, 1997, p. 56.

un interes contemporan remarcabil față de Duhul Sfânt și față de spiritualitate. Oamenii acordă atenție dimensiunii spirituale a propriei lor vieți și par să-L experimenteze pe Duhul Sfânt în feluri și în locuri care contestă adesea teologiile tradiționale și structurile bisericii și care uneori nici nu prea au legătură cu practica religioasă tradițională. Duhul este prezent și activ dincolo de structurile oficiale și slujirile hirotonite ale bisericii.

Sachs a adăugat apoi un comentariu vrednic de luat în seamă: „Teologii de la care am învățat cel mai mult, atât dintre cei vechi, cât și dintre moderni, au criticat încercarea de a-L înțelege pe Duhul Sfânt într-un mod sistematic.” El recomandă atitudinea „tăcerii onorabile”; altfel, pneumatologia nu poate evita speculații inutile. Cercetarea excesiv de speculativă a Duhului Sfânt ne-ar împiedica totodată să tânjim cu ardoare după Duhul Sfânt și să fim mai sensibili față de El¹¹.

Cel mai de seamă teolog catolic contemporan care a scris despre Duhul Sfânt, Yves Congar, abordează problematica experienței Duhului prin căutarea unui echilibru între ceea ce el numește o neîncredere în „principiul personal” și eclipsa unui „principiu instituțional”. „Principiul personal” se referă la locul acordat inițiativelor indivizilor ca persoane și la ceea ce aceste persoane trebuie să spună pe baza convingerilor personale. „Principiul instituțional” vede biserica în ipostaza de comuniune a unor astfel de persoane condusă de Duhul Sfânt¹². O pneumatologie sănătoasă necesită un echilibru între aceste două orientări aparent contradictorii. Pe de o parte, lucrările Duhului sunt experiate în viața individuală a credincioșilor, dar pe de altă parte, singura cale prin care credinciosul poate înțelege mesajul Duhului este comuniunea bisericească, prin închinarea ei și Cuvântul lui Dumnezeu.

Le-a revenit mișcărilor penticostale și charismatice aflate în plină ascensiune misiunea să reamintească bisericii universale că, în devoțiunea față de Duhul lui Dumnezeu, nu teologia este primordială, ci mai degrabă revitalizarea experienței Duhului. Chiar dacă

¹¹ John R. Sachs, „«Do Not Stifle the Spirit»». Karl Rahner, the Legacy of Vatican II, and Its Urgency for Theology Today”, în *Catholic Theological Society of America Proceedings*, ed. E. Dreyer, nr. 51, 1996, p. 15.

¹² Yves Congar, *I Believe in the Holy Spirit*, New York, Crossroad Herder, 1997, vol. 2, p. 152–153.

experierea Duhului conduce întotdeauna la o reflecție teologică asupra sensului ei, spiritualitatea este primul ei punct de contact¹³. Acest lucru se vede cu limpezime în textul biblic: experiența intensă, adesea charismatică a Duhului a fost cea dintâi; abia apoi a apărut, într-un ritm lent, reflecția teologică.

Abordarea subiectului Duhului Sfânt din perspectiva experienței este singura modalitate de a ne raporta corect la „obiectul” cercetării noastre. După canoanele cercetării științifice, metodologia trebuie să se potrivească obiectului, și nu invers. Totuși, este nevoie aici de o precauție: Duhul Sfânt nu este un „obiect” al cercetării omenești similar cu, de exemplu, obiectele științelor naturii. De fapt, putem spune că Duhul Sfânt, în loc să fie un obiect al cercetării noastre, El este Cel care ne cercetează. Acest fapt este bine subliniat de Pavel (1 Cor. 2:10b–11).

Duhul și spiritualitatea se implică reciproc. Devreme în istoria bisericii, Augustin medita asupra relației dintre cele două atunci când observa că dificultatea majoră în ce privește discursul despre Duhul este faptul „El se retrage de la noi în taină chiar mai mult decât o face Cristos”¹⁴. După Augustin, există trei condiții ale vorbirii despre Duhul Sfânt. În primul rând, vorbirea despre Duhul Sfânt nu se poate întemeia pe teorie pură, ci trebuie să se afle în contact cu o realitate experiată. Dar, în al doilea rând, experiența ca atare nu este suficientă. Ea trebuie testată și încercată astfel încât „«propriul tău duh» să nu ia locul Duhului Sfânt”¹⁵. Aceasta este sarcina esențială a teologiei atunci când se străduiește să discearnă această diferență. În al treilea rând, originalitatea oricărui teolog trebuie înlocuită cu discernământul comunitar al întregii biserici, care este călăuzită de același Duh. Augustin scrie: „Ori de câte ori cineva vorbește în nume propriu, «din interior», va stârni suspiciuni. ... Duhul nu vorbește în nume propriu (Ioan 16:13)”. În acest sens, originalitatea și adevărul pot duce cu ușurință la paradox. Prin urmare, nu poate fi subliniată de ajuns importanța

¹³ Vezi și Kilian McDonnell, „Theological Presuppositions in Our Preaching about the Spirit”, în *Theological Studies*, 59, 1998, p. 219–235.

¹⁴ În interpretarea lui Joseph Ratzinger, „The Holy Spirit as *Communio*. Concerning the Relationship of Pneumatology and Spirituality in Augustine”, în *Communio*, 25, vara 1998, p. 324, <http://www.communio-icr.com/files/ratzinger25-2.pdf>.

¹⁵ *Ibidem*.

faptului de a supune propria ta experiență a Duhului verificării și testării bisericii¹⁶.

Duhul Sfânt, „Cenușăreasa teologiei”

Au trecut vremurile în care afirmația că Duhul Sfânt este Cenușăreasa Trinității era un loc comun; când celelalte două „surori” s-au dus la bal, Cenușăreasa a rămas acasă¹⁷. Astăzi, nu mai merge să vorbim despre Duhul Sfânt ca despre *theos agraptos* – Dumnezeu despre care nimeni nu scrie –, cum făcea Grigorie de Nazianz în secolul al IV-lea, sau ca despre „Dumnezeul uitat”, așa cum au făcut teologii catolici ai veacului al XIX-lea¹⁸.

Dar lucrurile nu au stat mereu așa. Chiar înainte de schisma din sânul bisericii, din 1054, teologii răsăriteni i-au acuzat pe omologii lor apuseni de „uitarea Duhului”. Teologul ortodox grec și oficialul Consiliului Mondial al Bisericilor Nikos Nissiotis a formulat cât se poate de vehement – sub influența lui Vladimir Lossky – acuzația de „cristomonism” împotriva teologiei occidentale¹⁹. Potrivit lui Nissiotis, s-a considerat că creștinismul apusean vorbește exclusiv despre Cristos, Duhul Sfânt fiind o adăugire pentru biserică, pentru slujirea ei și pentru sacramente. Deși aceste critici sunt unilaterale și poate prea dure – pesemne în mod premeditat și demonstrativ –, totuși a existat adesea, în mod cert în Occidentul creștin, un deficit pneumatologic.

Deși în ultimii ani ne-am obișnuit să ni se prezinte tratate de pneumatologie însoțite de regretul că Duhul Sfânt este neglijat²⁰, este probabil inexact să susținem că biserica și teologia în general

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Jürgen Moltmann, la fel ca alții, face uz de surprinzătoarea ilustrație a Cenușăresei, referitor la Duhul Sfânt. Vezi Jürgen Moltmann, *Spirit of Life. A Universal Affirmation*, trad. Margaret Kohl, Minneapolis, Fortress, 1992, p. 1.

¹⁸ Donald J. Gelpi, „The Theological Challenge of Charismatic Spirituality”, în *Pneuma*, 14, nr. 2, 1992, p. 185.

¹⁹ Nikos A. Nissiotis, „The Main Ecclesiological Problem of the Second Vatican Council and Position of the Non-Roman Churches Facing It”, în *Journal of Ecumenical Studies*, 6, 1965, p. 31–62. Pentru concepția lui Vladimir Lossky, vezi, de pildă, John H. Erickson și Thomas E. Bird (ed.), *In the Image and Likeness of God*, Crestwood, N.Y., St. Vladimir’s Seminary Press, 1985, mai cu seamă cap. 4, „The Procession of the Holy Spirit in Orthodox Trinitarian Doctrine”.

²⁰ Deja din anii 1960, Hendrikus Berkhof deplângea faptul că până și în literatura anglo-saxonă se poate constata lipsa de substanță în materie de pneumatologie;

L-au pierdut din vedere pe Duhul Sfânt până acum douăzeci de ani. În loc să vorbim despre un *Geistvergesenheit* („uitare a Duhului”), ar trebui să vorbim despre un deficit pneumatologic. Duhului Sfânt I se acordă un rol subordonat, secundar. Potrivit altui remarcabil pneumatolog catolic, Kilian McDonnell, criteriul unei pneumatologii sănătoase nu are de-a face atât cu numărul de referiri la Duhul Sfânt, cât mai ales cu integritatea viziunii teologice. Putem face referiri din belșug la Duhul Sfânt, și totuși pneumatologia noastră să fie extrem de deficitară. Iată câteva dintre întrebările esențiale în această privință: Care este rolul Duhului Sfânt în doctrina Trinității, sau a bisericii, sau mântuirii? Ce s-ar schimba în sistemul teologic dacă Duhul Sfânt și-ar avea locul acolo?²¹

Există mai multe motive și manifestări ale acestui deficit pneumatologic, inclusiv concepția oarecum depersonalizată despre Duh ca despre „legătura iubirii” și buclucașa secvență despre *filioque* (după care Duhul purcede de la Tatăl și de la Fiul)²².

În plus, de la Părinții bisericii încoace, Duhul Sfânt a fost adesea prezentat ca „al Treilea Necunoscut”. Pe temeiul unor indicii biblice, s-a văzut că Duhul se ascunde pe Sine și se retrage, mai degrabă decât stă în prim plan, ca să spunem așa. Într-adevăr, tradiția răsăriteană vorbește despre „kenoza” Duhului: Duhul nu cheamă niciodată pe nimeni la Sine, ci la Fiul. Unii teologi au și vorbit despre „ștergerea de Sine”, proprie naturii Duhului: Duhul nu ni Se arată pe Sine Însuși, ci ne arată chipul Tatălui prin chipul Fiului²³.

Un alt motiv pentru rolul subordonat care Îi este atribuit Duhului a fost unul de natură eclezială. Experiența ambiguă a bisericii cu mișcări charismatice și profetice i-a determinat adesea pe mai-marii bisericii să încerce să controleze lucrarea Duhului, de frica haosului

Hendrikus Berkhof, *The Doctrine of the Holy Spirit*, Atlanta, John Knox Press, 1964, p. 10.

²¹ Vezi, de exemplu, Kilian McDonnell, „The Determinative Doctrine of the Holy Spirit”, în *Theology Today*, 39, 1982, p. 142–161.

²² O abordare interesantă se găsește în Bernd Jochen Hilberath, „Identity through Self-Transcendence. The Holy Spirit and the *Communio* of Free Persons”, în Bradford E. Hinze și D. Lyle Dabney, *Advent or the Spirit*, p. 265–294.

²³ Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. Vasile Răducă, București, Anastasia, 1990, p. 197. O adevărată monografie a temei „kenozei” Duhului o constituie cartea lui D. Lyle Dabney, *Die Kenosis des Geistes: Kontinuität zwischen Schöp-fung und Erlösung in Werk des Heiligen Geistes*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1997.

și a dezordinii. Unii teologi se întrebă, de exemplu, dacă nu cumva Biserica Catolică a pierdut o ocazie de a-și integra spiritualitatea charismatic-pneumatologică într-un mod deplin tocmai prin respingerea mișcării charismatic-profetice montaniste din veacurile al II-lea și al III-lea.

Reflectând asupra rolului minor care I-a fost atribuit Duhului Sfânt în trecut, Konrad Raiser, secretarul general al Consiliului Mondial al Bisericilor, a remarcat că principala caracteristică a teologiei în general și a teologiei ecumenice în special este natura ei *dialogică*. Teologia ecumenică a luat chip ca reacție la interpelări din interiorul și din afara mișcării ecumenice. Dialogul autentic nu urmărește să fie comprehensiv. Poate lăsa lucrurile deschise sau nespuse, ca ele să fie reluate într-o etapă ulterioară. Dialogul este dus mai departe de ceea ce partenerii în cauză socotesc că este problema cea mai presantă la un moment dat, permițând/creând posibilitatea reformulării ulterioare a unor teze mai vechi, de îndată ce apare o nouă provocare/criză/miză. Așa au stat lucrurile și cu doctrina despre Duhul Sfânt. Până prin anii 1980, mișcarea ecumenică nu părea să considere necesară inițierea unei dezbateri dedicate pneumatologiei²⁴. Acum că această nevoie este resimțită și au apărut noi imbolduri, rezultatul este o multitudine de lucrări dedicate unor aspecte diverse ale Duhului Sfânt. Dialoguri fascinante și rodnice sunt în derulare chiar în acest moment.

Locul pneumatologiei în teologie (sistematică)

În mod tradițional, pneumatologia nu a deținut un loc separat în teologiile sistematice creștine. Spre deosebire de doctrina Trinității sau cea despre biserică, discuția cu privire la Duhul Sfânt n-a stat pe propriile ei picioare, ca să spunem așa. De cele mai multe ori, temele pneumatologice au fost incluse în doctrina despre mântuire (soteriologie) și despre inspirația Scripturilor. Uneori, pneumatologia a fost, de asemenea, asociată doctrinei despre biserică. Această situație a ei pare naturală, având în vedere faptul că, în crezurile din vechime, Duhul Sfânt era asociat bisericii. În crezuri, despre biserică se pomenește în propoziția subsecventă celei în care se vorbește

²⁴ Konrad Raiser, „The Holy Spirit in Modern Ecumenical Thought”, în *The Ecumenical Review*, 41, nr. 3, 1989, p. 375.

despre Duhul Sfânt²⁵. Potrivit lucrării *Traditio apostolica*, a lui Ipolit, a treia întrebare baptismală este: „Crezi în Duhul Sfânt în biserică?”²⁶.

Acest raport dintre Duhul Sânt și biserică este întru totul bun și important. În același timp, el ridică întrebarea despre rolul și locul Duhului în prezentările dogmatice. Dacă Duhului nu I se acordă un capitol separat, cum se întâmplă în cazul cristologiei, atunci ce I se dă? O soluție interesantă apare în monumentală *Systematische Theologie* a regretatului Wolfhart Pannenberg, lucrare apărută în trei volume. Pe de-o parte, cum se întâmplă în teologia tradițională, nu găsim aici niciun capitol dedicat Duhului. Pe de altă parte, în mod novator, Duhul este prezent în toate temele teologice. Într-adevăr, Pannenberg pune Duhul în relație cu fiecare dintre temele majore ale teologiei. Felul în care tratează teme precum Dumnezeu, creația, ființa umană, cristologia, soteriologia și eschatologia este profund impregnat de perspective și surse pneumatologice. În această abordare, Duhul Sfânt încetează să mai fie un soi de „umplutură”, devenind parte a structurii teologice și a dezbaterii în sine.

Foarte apreciată lucrare *Flame of Love. A Theology of the Holy Spirit* (1996), a regretatului baptist canadian Clark H. Pinnock, nu doar urmează direcția lui Pannenberg (deși o face independent, după câte îmi dau seama), ci, mai mult, duce „cotitura spre Duhul” chiar mai departe. Pinnock încearcă să construiască o teologie sistematică în toată regula, dintr-o perspectivă pneumatologică. El discută teme ca revelația, Trinitatea, cristologia, biserică și teologia religiilor, conferindu-le temeuri pneumatologice. Rezultatul este un amestec fascinant de teologie, spiritualitate și intuiții despre Duhul Sfânt²⁷.

În aceste abordări mai recente ale dezbaterii despre Duhul Sfânt, ca cea a lui Pannenberg și cea a lui Pinnock, pneumatologia manifestă asemănări evidente cu cristologia. Deși dezbateră referitoare la persoana și lucrarea lui Cristos ocupă, de regulă, un rol central în orice teologie sistematică, cristologia are, de asemenea, legături constitutive cu alte teme sistematice: Cum am putea înțelege doctrinele despre revelație, Dumnezeu, mântuire, biserică sau

²⁵ Vezi Miguel M. Garijo-Guembe, *Communion of the Saints. Foundation, Nature, and Structure of the Church*, trad. Patrick Madigan, Collegeville, Minn., Liturgical Press, 1994, p. 1–2.

²⁶ Citat în *ibidem*, p. 1, nota 3.

²⁷ Clark Pinnock, *Flacăra iubirii. O teologie a Duhului Sfânt*, trad. Eugen Budea, Oradea, Imago Dei, 2016.

eschatologie în absența unor temelii cristologice? Aceeași întrebare ar putea fi pusă cu privire la pneumatologie.

Diverse abordări contemporane în cercetarea cu privire la Duhul Sfânt

Deși s-au scris diverse tratate despre Duhul Sfânt de-a lungul istoriei bisericii – este suficient să menționăm lucrările clasice, precum cele ale lui Atanasie și ale Capadocienilor, mai cu seamă ale lui Vasile cel Mare –, niciodată până acum nu s-au mai publicat atât de multe studii de pneumatologie ca în ultimele două decenii.

Ca să completăm ceea ce am spus în secțiunea precedentă, o importantă și foarte dezbătută lucrare a ieșit din pana unui teolog contemporan remarcabil și creativ, Jürgen Moltmann. Lucrarea *Der Geist des Lebens*, a lui Jürgen Moltmann, tradusă în engleză ca *Spirit of Life*²⁸, unde are sugestivul subtitlu *A Universal Affirmation*, ne prezintă o critică amănunțită a ceea ce el consideră o abordare limitată și reduționistă a Duhului în istoria teologiei, dar și o abordare îndrăzneță a nevoii de a lărgi și de a extinde domeniul pneumatologiei spre rolul „public” al Duhului în societate, politică și mediu. Și o face fără să abandoneze dezbaterile pneumatologice tradiționale, mai ales *ordo salutis* („ordinea mântuirii”), de la alegere și justificare la sfințire și gloriificare (deși și aici este nevoie de o reevaluare serioasă!). Pe scurt, Moltmann urmărește o pneumatologie „holistică” în care doctrina Duhului Sfânt înglobează domenii care sunt adesea ignorate de pneumatologiile mai vechi, precum corpul omenesc și pământul.

Discipolul lui Moltmann, Michael Welker, a prezentat în *God the Spirit* o altă abordare remarcabilă a doctrinei despre Duhul Sfânt, deși este una întru totul diferită de cea a prestigiosului său dascăl²⁹. Welker interacționează cu textele biblice, mai cu seamă cu Vechiul Testament, și încearcă să discearnă modelele și temele fundamentale care se desprind din dezbaterile biblice despre pneumatologie, în contextul lumii noastre postmoderne și pluraliste. Fără să se sprijine pe concepții generale și generalizări filosofice, Welker, care are

²⁸ Jürgen Moltmann, *Spirit of Life*.

²⁹ Michael Welker, *God the Spirit*, trad. John F. Hoffmeyer, Minneapolis, Fortress Press, 1994.

studii deopotrivă în filosofie și teologie, pleacă urechea la voci „concrete”, „realiste” din canon și, fără să încerce să le concilieze, permite manifestarea pluralității. Într-un sens special, cercetarea lui Welker ar putea fi considerată drept o „teologie biblică” a Duhului Sfânt.

O mulțime de studii specializate despre Duhul Sfânt au apărut mai recent. Lucrarea *Espírito Santo e a libertação*, a catolicului José Comblin, pornește de la teologiile eliberării din America Latină³⁰ și încearcă să discearnă lucrarea Duhului Sfânt din perspectiva eliberării, libertății și dezvoltării comunității. Lucrarea *She Who Is: The Mystery of God in Feminist Theologic Discourse*, a feministei catolice Elizabeth Johnson, își propune să descopere o perspectivă feministă aparte asupra doctrinei despre Dumnezeu, în general, și asupra doctrinei despre Duhul Sfânt, în particular.³¹ Mai menționăm și proiecte pneumatologice precum *God's Spirit. Transforming a World in Crisis*, a reformatului german Geiko-Müller Fahrenholz, și *Work in the Spirit*, a pentecostalului croato-american (acum episcopalian) Miroslav Volf³². Aceste dezbateri novatoare raportează discuția pneumatologică la realități politice și la muncă. O însușire distinctă a lucrării lui Volf este faptul că interacționează totodată cu interpretarea marxistă a muncii și societății.

O abordare nouă și promițătoare a studiului teologiei și pneumatologiei creștine este cea ecologică. Un exemplu de pneumatologie „verde” sau ecologică este lucrarea lui Mark Wallace, *Fragments of the Spirit. Nature, Violence, and Renewal of Creation*³³. Wallace inventariază cu atenție resursele biblice și istorice din teologia creștină și dezbate problematicile ecologice dintr-o autentică perspectivă pneumatologică a creației și ecologiei. Un număr de teologi-femei, printre care și Elizabeth Johnson, despre care am vorbit mai sus, și-au încercat mâna în domeniul pneumatologiei ecologice.³⁴

³⁰ Joseph Comblin, *The Holy Spirit and Liberation*, Maryknoll, N.Y., Orbis, 1989.

³¹ Elizabeth Johnson, *She Who Is: The Mystery of God in Feminist Theologic Discourse*, New York, Crossroad, 1992.

³² Geiko Müller-Fahrenholz, *God's Spirit. Transforming a World in Crisis*, New York, Continuum, 1995. Miroslav Volf, *Work in the Spirit. Toward a Theology of Work*, New York/Oxford, Oxford University Press, 1991.

³³ Mark I. Wallace, *Fragments of the Spirit. Nature, Violence, and Renewal of Creation*, New York, Continuum, 1996.

³⁴ Elizabeth Johnson, *Women, Earth, and Creator Spirit*, New York, Paulist Press, 1993.

Blair Reynolds și-a scris studiul *Toward a Process Pneumatology* interacționând critic cu filosofia și teologia procesului din spațiul american.³⁵ Creativa sa lucrare cercetează convergențele dintre o abordare teologică și câteva spiritualități marginale, mai cu seamă cele care se adapă din fântânile misticii.

Această trecere în revistă a unor perspective proaspete și novatoare asupra doctrinei și spiritualității Duhului Sfânt este suficientă ca să pună în evidență contururile și abordările pneumatologiei contemporane. Pe parcurs, vom prezenta și alte proiecte.

După ce am prezentat panorama teologică ce descrie locul și rolul pneumatologiei în teologia actuală, prima sarcină este să cercetăm diversele perspective biblice cu privire la doctrina și spiritualitatea Duhului Sfânt. Apoi, vom reconstitui în detaliu parcursul istoric al doctrinei Duhului, urmând ca mai apoi să ne ocupăm de mozaicul părerilor contemporane.

³⁵ Blair Reynolds, *Toward a Process Pneumatology*, Londra, Associated University Presses, 1990.

Perspective biblice asupra Duhului Sfânt

Imagini ale Duhului Sfânt în Biblie

Biblia nu prezintă vreo schiță sistematizată a lucrării Duhului, cum de altfel nu o face nici cu alte teme. Ne învață despre Duhul Sfânt făcând uz de simboluri și narațiuni, subliniind lucrarea Duhului, altfel spus spiritualitatea. Nu este deloc de mirare că este luată în considerare natura Bibliei ca martor al lucrării Dumnezeuului atotputernic. În acest sens, am putea descrie probabil pneumatologia biblică drept un fel de pneumatologie „trăită”, mai curând decât o doctrină schematizată. Ca să nu nedreptățim relatarea biblică, trebuie să avem mai întâi în vedere diverse imagini și termeni folosiți cu referire la Duhul Sfânt și la lucrarea Lui. Imaginile Duhului Sfânt în Biblie sunt inspirate din lumea materială, animală și personală. Ele fac apel deopotrivă la imaginație și la discursul rațional. Merită să remarcăm faptul că termenii biblici fundamentali – *ruah*, din Vechiul Testament, și *pneuma*, din Noul Testament – comportă o ambiguitate similară: „suflare”, „aer”, „vânt”. Există și alte metafore care se referă la Duhul Sfânt: foc, porumbel și Paraclet. Când ne ocupăm de pneumatologie, trebuie să o facem cu grijă și „finețe”,

ca să nu-L suprasistemizăm sau să-L închidem pe Duhul, care „suflă încotro vrea” (Ioan 3:8)¹.

Suflarea de viață. Geneza 2:7 prezintă una dintre cele mai timpurii concepții biblice despre Duhul Sfânt: Domnul suflă în nările omului și omul devine o ființă vie. Deși acest pasaj folosește cuvântul ebraic *neshamah*, cuvântul ebraic mai cunoscut *ruah* – care înseamnă „suflare”, „vânt” sau „duh” – este folosit și în acest sens de suflare de viață (de exemplu, Gen. 6:17; Ez. 37:5). Faptul că Dumnezeu le insuflă viața ființelor umane în actul creației reprezintă un precedent important pentru Ioan 20:22, unde Isus suflă peste discipoli și spune: „Luați Duh Sfânt”.

În Vechiul Testament, suflarea tuturor creaturilor Îi aparține lui Dumnezeu, care o poate lua înapoi după cum dorește (Ps. 104:29–30). Atunci, Duhul poate fi considerat viața însăși, ca darul lui Dumnezeu. Dumnezeu este sursa vieții omenești (și animale). Suflarea de viață este comună cu regnul animal (Ps. 104:27–29), dar numai atunci când se vorbește despre crearea ființelor umane se spune că Dumnezeu le-a suflat în „nări”. Mai mult, responsabilitatea numirii animalelor arată că ființelor umane le este dată putere peste acestea.

Vântul. În strânsă legătură cu ideea de suflare este vântul (Gen. 8:1; Num. 11:31; Is. 27: 8 etc.). Această semnificație dublă a cuvântului *ruah* este evidentă, de pildă, în Exod 15:8, 10: „La suflarea (*ruah*) mâniei Tale apele s-au adunat grămadă ... când Tu ai suflat cu vântul (*ruah*) Tău, marea i-a acoperit” (traducerea lui Montague). Ioan 3, vorbind despre natura tainică a vântului și despre rolul Duhului în nașterea din nou a credinciosului, leagă mai explicit imaginea vântului de Duhul lui Dumnezeu.

Focul. Această descriere a Duhului Sfânt nu este la fel de frecventă ca imaginile suflării de viață și a vântului. Totuși, Isaia 4:4

¹ Sursa bibliografică principală pentru această secțiune este George T. Montague, *The Holy Spirit: Growth of a Biblical Tradition*, Peabody, MA, Hendrickson, 1994. O discuție mai scurtă și mai puțin tehnică se găsește în George T. Montague, „The Fire in the Word. The Holy Spirit in Scripture”, în *Advent of the Spirit: An Introduction to the Current Study of Pneumatology*, ed. Bradford E. Hinze și D. Lyle Dabney, Milwaukee, Marquette University Press, 2001, p. 35–65. M-am inspirat și din Veli-Matti Kärkkäinen, *The Holy Spirit. A Guide to Christian Theology*, Louisville, Westminster John Knox, 2012, cap. 1; Veli-Matti Kärkkäinen (ed.), *Holy Spirit and Salvation. The Sources of Christian Theology*, Louisville, Westminster John Knox, 2010, p. xiii–xvi.

vorbește despre vremea când „Stăpânul [Iahve] va spăla murdăria fiicelor Sionului și va curăța petele de sânge din Ierusalim printr-un duh de judecată și unul de foc” (vezi și Is. 33:11). Fără îndoială, aceste câteva texte asigură fundalul predicării lui Ioan Botezătorul despre botezul cu Duhul Sfânt și cu foc (Mt. 3:11–12; Lc. 3:16–17). Se poate susține că afirmația lui Luca din 12:49 – „Eu am venit să arunc foc pe pământ” – este intenționat obscură, având două sensuri: (1) judecata Fiului Omului care va să vină și (2) darul eschatologic al Duhului Sfânt (Fapte 2:3)².

Apa. Două pasaje din Isaia prevestesc faptul că mântuirea vine prin faptul că Duhul este „turnat” precum apa (Is. 32:15; 44:3). Aceste uzități vetero-testamentare creează contextul pasajelor din Evanghelia lui Ioan, în care apa Îl simbolizează pe Duhul (Ioan 4:10; 7:38–39). Acest simbolism culminează cu viziunea din Apocalipsa a râului binecuvântat dătător de viață, care izvorăște din tronul lui Dumnezeu și al Mielului (Apoc. 22:1–2).

Norul. În Vechiul Testament, norul servește adesea ca manifestare a prezenței și gloriei lui Dumnezeu, ca în episodul lui Moise pe muntele Sinai (Ex. 24:15–18), la cortul întâlnirii (Ex. 33:9–10), în pustie (Ex. 40:36–38) și la sfințirea templului lui Solomon (1 Împ. 8:10–12). Deși este adevărat că norul nu este asociat explicit cu Duhul Sfânt, totuși, dacă prezența lui Dumnezeu este făcută posibilă exclusiv de Duhul atotprezent, atunci acest simbolism poate fi legat în mod legitim de Duhul Sfânt. Unii comentatori ne amintesc de o utilizare paralelă, la începutul Evangheliei după Luca: Duhul Sfânt o „umbrește” (1:35) pe Maria, așa cum norul a umbrit cortul întâlnirii.

Porumbelul. În bine-cunoscutele relatări evanghelice despre botezul lui Isus în Iordan, Duhul apare sub forma unui porumbel. Pneumatologul catolic Kilian McDonnell a avansat ideea că porumbelul acesta care zboară deasupra Iordanului conferă botezului lui Isus o semnificație cosmică. Așa cum porumbelul a adus vestea unei noi creații pe arcă, tot așa și Duhul Sfânt proclamă că lumea va fi înnoită, începând cu botezul lui Isus³.

² Luke Timothy Johnson, *Gospel of Luke*, Collegeville, Minn., Liturgical Press, 1991, p. 209.

³ Kilian McDonnell, *The Baptism of Jesus in the Jordan. The Trinitarian and Cosmic Order of Salvation*, Collegeville, Minn., Liturgical Press, 1996; un rezumat al acestui

Paraclet. Aceasta este cea dintâi și singura imagine personală; ea semnaleză personalitatea Duhului Sfânt, dar nu impune ca Duhul Sfânt să fie un *hypostasis* aparte (termenul grecesc folosit cu referire la persoanele Trinității). Dacă Duhul Sfânt este al doilea Paraclet, „alt Apărător” (Ioan 14:16, NTR), Isus Cristos este, în mod evident, cel dintâi (vezi 1 Ioan 2:1).

După ce am trecut în revistă terminologia și imaginarii Duhului Sfânt în canon, să ne ocupăm mai în detaliu de Vechiul și Noul Testament.

Duhul Sfânt în Vechiul Testament

În traducerea grecească a Bibliei Ebraice (adică, pentru noi, a Vechiului Testament), numită Septuaginta și abreviată LXX, termenul grecesc *pneuma* este aproape întotdeauna echivalentul termenului ebraic *ruah*⁴. Din cele aproape patru sute de ocurențe ale termenului *ruah*, mai mult de jumătate sunt traduse prin *pneuma* (următoarea traducere cea mai frecventă este *anemos*, „vânt”, cu patruzeci și nouă de ocurențe)⁵. Termenul *ruah* angajează ideea că aerul se mișcă; de aceea, sensul de bază al termenului *ruah* este acela de „adiere”/„sufflare” a vântului. Ambii termeni biblici – *ruah*-ul vetero-testamentar și *pneuma* neo-testamentară – poartă aceeași ambiguitate a polisemantismului: „sufflare”, „aer”, „vânt” sau „suflet”⁶.

Printre sutele de referiri la „duh”, în Vechiul Testament, aproximativ o sută de ocurențe sunt socotite de către cercetători că fac referire la „Duhul lui Dumnezeu” (Gen. 1:2) sau „Duhul Domnului” (Is. 11:2). Pasajul cel mai controversat este Geneza 1:2. Întrebarea este dacă *ruah elohim* ar trebui să fie tradus prin: „un vânt puternic [care] bătea peste ape” (NAB) sau „Duhul lui Dumnezeu [care] se mișca peste fața apelor” (RSV). În unele cazuri, *ruah* înseamnă literalmente „vânt”, iar, în alte cazuri, este mai potrivit să

studio poate fi găsit în lucrarea sa „Jesus’ Baptism in the Jordan”, în *TS*, 56, 1995, p. 209–236.

⁴ Temele principale și materialul de bază pentru această secțiune este preluat din E. Kamlah, „Spirit”, în *Dictionary of New Testament Theology*, ed. Colin Brown, Grand Rapids, Zondervan, 1978, vol. 3, p. 689–693.

⁵ *Ibidem*, p. 690.

⁶ Friedrich Baumgärtel, „*pneuma, pneumatikos*”, în *TDNT*, vol. 6, p. 360.